

том создавалась особая межведомственная комиссия для несовершеннолетних, в которую входили представители ведомств общественного призрения, народного просвещения и юстиции, с обязательным присутствием врача.

Необходимо отметить, что рассматриваемый период не отличался однородностью, что объяснялось как политическими, так и социально-экономическими причинами, например, изменением со временем состава беспризорных и правонарушителей. До 1922 г. большая часть детей были жертвами гражданской войны и голода, вызывающими сострадание у широкой общественности, готовность идти на помощь. После 1922 г. увеличивался процент детей с большим стажем жизни на улице, правонарушителей, предпочитающих улицу детскому дому, появилось такое явление, как «профессионал эвакуации» — дети, кочующие из одного детского дома в другой, по мере того как заканчивался запас пищи и одежды. Пропорционально этому шло уменьшение интереса общественности к проблемам беспризорности.

Отражением ситуации стало изменение Уголовного законодательства РСФСР (июнь 1922 г.) в сторону уменьшения возраста с 18 до 16 лет, когда дело несовершеннолетнего может отправляться в суд. Право решать, кто будет рассматривать дела 14-15 — летних комиссии по делам несовершеннолетних или суд — было отдано суду, до 1922 г. оно принадлежало комиссиям (в 1923 г. им вернули это право, поскольку сеть исправительных учреждений была не достаточно развита и часто несовершеннолетних отправляли прямо во взрослые тюрьмы). Предпринимались попытки передать ответственность за исправление правонарушителей из ведения Наркомпроса в подчинение Комиссариата юстиции.

УДК 371.4-058.51(477.54):2-774

А.В. Ткаченко
(Полтава)

**ХАРКІВСЬКА ТРУДОВА КОЛОНІЯ
ІМ. М. ГОРЬКОГО І КУРЯЗЬКА РЕЛІГІЙНА
ГРОМАДА**

На основі нових архівних даних розкривається історія протистояння очолюваної А.С. Макаренком Харківської трудової колонії ім. М. Горького і релігійної громади курязької Спасо-Преображенської церкви.

Ключові слова: трудова колонія ім. М. Горького, курязька Спасо-Преображенська церква, курязький Преображенський монастир.

На основе новых архивных данных раскрывается история протостояния возглавляемой А.С. Макаренко Харьковской трудовой колонии им. М. Горького и религиозной общины куряжской Спасо-Преображенской церкви.

Ключевые слова: трудовая колония им. М. Горького, куряжская Спасо-Преображенская церковь, куряжский Преображенский монастырь.

On the basis of new files it is exposed the history of opposition Kharkiv M. Gorky Labour Colony which was leading by A.S. Makarenko and religion organization Spaso-Preobrazhenskaya church in Kuryazh.

Key words: *M. Gorky Labour Colony, Spaso-Preobrazhenskaya church in Kuryazh, Preobrazhenskaya church in Kuryazh*

Як відомо, переведення Полтавської трудової колонії ім. М. Горького з Ковалівки до Куряжу і злиття її з Курязькою трудовою дитячою колонією ім. 7 листопада створило для очолюваного А.С. Макаренком інноваційного виховного закладу досить тісне сусідство з діючою релігійною установою – Спасо-Преображенською церквою. Ця близькість двох закладів, світського і церковного, в добу державного атеїзму створювала певну колізію, з якою не міг не рахуватися А.С. Макаренко в організації виховного процесу.

Треба сказати, що згадана церква була останньою діючою культовою спорудою курязького Преображенського чоловічого монастиря, заснованого архімандритом Іоїлем ще 1663 р. за задумом полковника Григорія Донця і коштом харківського Слобідського полку. 1788 р. монастир було закрито і за розпорядженням консисторії призначено для перебування на спокої ченців усіх закритих обителей Білгородської єпархії. Але 1796 р. на клопотання генерал-губернатора Леванідова обитель відновлено із званням заштатної пустині. Крім соборної Спасо-Преображенської церкви монастир мав ще два кам'яних храми: Св. великомученика Георгія (збудований 1709 р., відновлений 1759 р.) і преподобного Онуфрія у скиту (збудований 1753 р.). У монастирі зберігалась Озерянська ікона Божої Матері, перенесена 1788 р. із закритої Озерянської обителі, він також мав 142 дес. землі і на початку 20 ст. у ньому перебували 21 чернець і 19 послушників. Цікавий факт: у 1896 р. монастир несподівано став місцем, де було започатковано фільмовиробництво у Російській імперії – харківській фотограф Альфред Федецький зняв тут документальну стрічку “Перенесення курязької Божої Матері у харківський Покровський монастир” [1].

Що ж стосується Спасо-Преображенського храму (за іншими назвами Храм Преображення Господня, старо-харківська Преображенсько-Курязька церква, Преображенський храм, Преображенська церква, Соборний храм Преображення), то він був головним і найбільшим храмом курязького монастиря, побудованим 1762 р. на місці дерев'яної церкви коштом архімандрита Калязинського монастиря Варлаама Андрієвського. Храм був хрестоподібний, розміром 23,47 на 29,87 м. Крім того він мав 52 вікна і 7 дзвонів (5148,64 кг., 1855,85 кг., 648,24 кг., 97,05 кг., 31,53 кг., 20,47 кг., 17,6 кг.) [2].

Необхідність рахуватися з тим, що центральна частина садиби колонії належить іншому власнику, хвилювала А.С. Макаренка, очевидно, протягом всієї його роботи в Куряжі. Зрозуміло, що колізія мала характер не лише і не стільки територіальний або майновий, скільки ідеологічний. Для А.С. Макаренка достатньо наочним був контраст між атрибутами створеної

ним нової педагогіки і релігійного закладу, тому єдиним і логічним виходом із цього протистояння він уважав усунення монастирського храму не лише як діючого інституту, але й як споруди. Можемо зробити припущення, що боротьба навколо зазначеного питання розглядалася А.С. Макаренком як окремий педагогічний засіб в виховній системі колонії ім. М. Горького, одна із форм руху колективу. Недарма “церковне” питання звучить своєрідним рефреном на сторінках 3-ї частини “Педагогічної поеми”. В главі “Перший сніп” автор описує свої переговори з церковною радою:

“...Поки що ми не починали наступу проти релігії. Навпаки, намічався навіть певний контакт між ідеалістичним та матеріалістичним світоглядом. Церковна рада іноді заходила до мене, щоб розв’язати дрібні прикордонні питання. І одного разу я не стримався і висловив деякі свої почуття:

– Знаєте що, діди? Може, ви виберетеся в ту церкву, що над отим самим... чудотворним джерелом, га? Там тепер усе очищено, вам добре буде...

– Громадянине начальнику, – сказав староста, – як же ми можемо вибратися, коли то не церква, а каплиця тільки? Там і престолу нема... А хіба ми вам заважаємо?

– Мені подвір’я потрібне. У нас повернутися ніде. І зверніть увагу, у нас все пофарбоване, побілене, прибране, а ваш собор стоїть облуплений, брудний... Ви вибирайтеся, а я цей собор вмить розкидаю, через два тижні квітник на тому місці буде” [3].

Взагалі на сторінках твору не бракує епізодів протистояння з церковною “п’ятидесяткою”. Глава “Життя покотилося далі”: “Другим досягненням було кіно. Воно дало нам змогу по-справжньому вчепитися в роботу капища, яке стояло посеред нашого двору. Хоч як плакала церковна рада, хоч як загрожувала, ми починали сеанси точно за церковним передзвоном до вечірні. Ніколи цей старий сигнал не збирав стільки віруючих, скільки тепер. І так швидко. Тільки-но дзвонар зліз із дзвіниці, батюшка тільки-но ввійшов у браму, а біля дверей нашого клубу вже стоїть черга в дві-три сотні чоловік. Поки батюшка начепить ризи, в апаратній кіномеханік начепить стрічку, батюшка заводить “Благословенно царство...”, кіномеханік заводить своєї. Повний контакт!” [4].

Невирішеність проблеми іноді провокувала більш гострі форми конфлікту. В “Педагогічній поемі” і особливо в листі до Г.С. Салько від 16 квітня 1928 р. А.С. Макаренко описує випадок, що стався на тогорічний Великдень: “Мене втім намагаються розважати. Вчора, повернувшись із вокзалу, застав у колонії справжній фронт. Наші обурилися тим, що на дзвіниці цілий день дзвонять, і зажадали припинення цієї музики. Селяни відмовилися. Тоді дзвонарів повикидали із дзвіниці і добре побили, а зі дзвонів зняли язика і сховали. Прочани заповнили увесь двір, а оскільки всі вони з приводу свята були на взводі, то Ви можете уявити, до якого ступіня експансивності доходив загальний тон переговорів. Після Вашого від’їзду я теж був у досить войовничому настрої, а тому під загальний захват хлопців з першого моменту пішов у атаку:

– Що? Дзвонити? Служба Ваша скінчилася? Ну і до бісової матері з двору. П'яні тут ходять, на ногах не стоять, дзвонити їм треба. Як маленькі! Чергування! Щоб через 5 хвилин нікого у дворі не було.

Прочани залишили нашу територію з матерною лайкою і погрозами самим Петровським [...]

Хоча перемога була на нашому боці, але моральне самопочуття у мене все ж було поганеньке, виходило так, що ми образили селян і, так би мовити, зірвали політику робітничо-селянської влади. Але до вечора наше моральне становище відновилося: до колонії вже не прийшли, а були привезені на підводах 8 (вісім) прочан, ґрунтовно попсованих за допомогою ножів, дрюччя і кулаків. Колоністи зустріли їх досить єхидно:

– Дзвонити не хочете?

Проте зайнялись перев'язкою і розподілом громадян по лікарням і покійницьким.

До 9 вечора у колонії вже були: кінний наряд міліції, автомобіль Карного розшуку і собака-шукач – ціле торжество!” [5].

Ще в одному з перших проектів угоди між НКО та Харківськими окружною інспектурою наросвіти (ОІНО) і окружною комісією допомоги дітям (ОКДД) про перевод колонії ім. М. Горького до Куряжу, складеному у березні 1926 р., говорилося: „Указані три відомства вживають усі заходи щодо закриття і передачі у розпорядження Колонії розташованої на території Колонії церкви” [6]. Можна припустити, що автором цієї вимоги був сам А.С. Макаренко, однак до кінцевому варіанту документу дана фраза з невідомих причин не вийшла. Будучи вкрай невдоволений цим, він навіть в першому, відправленому з нового місця листі до М. Горького (23 травня 1926 р.) скаржитья: “Заважають дуже церкви, дзвінниця колишнього монастиря у самому центрі нашої садиби. У головному храмі провадяться служіння, і ми являємо поєднання двох стихій нез'єднаних. Треба багато покласти енергії, щоб добитися зносу церкви” [7].

Пізніше, на липневому пленумі ОКДД, в своїй доповіді про роботу колонії, А.С. Макаренко, ймовірно, знов підняв це питання, бо пленум ухвалив: “Вважати необхідним підтримати клопотання про перевід місця здійснення релігійних обрядів із більшого приміщення до меншого” [8]. Проте нам не вдалося знайти документів, що ОКДД намагалася виконати свою ухвалу. Навпаки, коли 5 серпня президія звітувалася за виконання постанов по доповіді А.С. Макаренка, питання про закриття церкви навіть не прозвучало [9].

Не отримавши реальної підтримки з боку ОКДД, колонія в жовтні місяці складає звернення до ВУЦВК з проханням дозволити закрити, а потім зовсім розібрати монастирську церкву. У фондах Харківського обласного архіву зберігся написаний рукою А.С. Макаренка оригінал цього документу. Наводимо його повністю та із збереженням оригінальної орфографії:

До Президіума Всеукраїнського
Центрального Виконавчого Комітету
Загальних зборів колонистів
Трудколонії ім. М. Горького в Куряжі

Посеред нашого двору стоїть бувша монастирська церква. По неділям і по де-яким буденним дням в цій церкві служиться, співає на всю колонію хор і пахтить ладан. Іноді до церкви привозять мерців, а по святam частенько в двір колонії влітають на тройках та на конях свадьби, майже завжди п'яні: де хто тут же біля церкви пє самогон, кричить і співає, а наші хлопці стоять навкруги і дивляться.

Між хлопцями і церковниками не може бути ладу: у нас завжди єсть новенькі, а єсть і характери невтримані. Буває хто і вступить в суперечку, почне доводити, що бога нема. А другий не без гріха залізе на дзвинницю, почне дзвонити, або наб'є кирпичу в церковний замок. Від цього виникають сварки і псуються відношення між нами і селянами.

Інакше і бути не може, бо ота церква займає увесь двір і хлопц[ям] після роботи ні пограти, ні побігати ніде: стоїть та церква усім на дорозі – кине хто м'яча, то він і летить у церковне вікно, то вже тепер у нас заборонено грати у футболa. Нас же всіх 350 і нам трудно так повернутися, щоб ту церкву не зачипити.

Дякуючи тій церкві ми не хозяєва в своїм дворі, через двір ходе хто хоче, а спитати не можна.

Таке становище виникає з того, що двом-трьом десяткам старих баб обов'язково треба молитись як раз у цій церкві, а не в иншій. Наша колонія предлагала відремонтувати добру кам'яну церкву під горою біля колонії, як[а] зовсім кріпка і здатна для двох трьох сот людей, але віруючи рішуче відмовились від такої нашої послуги.

Мы всі звертаємось до Президії ВУЦВК з клопотанням щоб оту церкву, що стоїть в нашому дворі було зачинено а потім і зовсім розібрано, бо колонія, зробила великі витрати на ремонти, побудувала нові будинки, збирається сидіти тут довго і зовсім важко нам жити рядом з церквою і неприємно [10].

Наступні документи демонструють шлях вирішення справи: 22 жовтня ОІНО підтримує клопотання колонії перед президією окрвиконкому (ОВК) [11]; 11 листопада ОВК підносить це питання перед НКВС [12]; 18 листопада НКВС відмовляє в задоволенні позова, пояснюючи, що “зазначена церква обслуговує релігійні потреби досить численної по кількості релігійної громади й що будинок зазначеної церкви для функціональних потреб колонії не необхідний” [13]; приблизно 25 листопада ОВК доводить до відому ОІНО відмову НКВС і просить повідомити про це горьківську колонію [14].

Останнім із відомих нам документів по цій справі є акт червневого 1927 р. обслідування колонії ім. М. Горького комісією Харківської міськради, де говориться як про ненормальне явище знаходження церкви у дворі колонії і пропонується задіяти для вирішення проблеми президію міськради

[15] та протокол засідання пленуму комісії соцвиху міськради від 12 серпня 1927 року (мовою оригіналу): “Имеющуюся в открытом виде на территории Монастырскую церковь следовало бы закрыть, а для нужд населения религиозно-настроенных отвести, т.е. открыть в другом участке б. монастыря церковь” [16].

Позиція НКВС, що відмовила у клопотанні горьківській колонії на користь прочанам Спасо-Преображенської церкви може дещо прояснитися з огляду на деякі попередні події. За два роки до “завоювання Куряжу” двічі, у березні і травні 1924 р., Харківське єпархіальне управління повідомляло Харківський окрліквідком про те, (мовою оригіналу) “что в числе «пятидесятки» Спасо-Преображенской церкви сл. Куряжа, представленной в Окрликвидком на предмет утверждения, больше половины подписавших договор «тихоновского» направления. Поэтому Харьковское Епархиальное Управление просит Харьковский Окрликвидком означенную пятидесятку не утвердить, так как в ближайшие дни будет представлена новая пятидесятка, состоящая исключительно из лиц, сочувствующих обновленческому движению” [17].

“Тихонівцями”, як відомо, у побуті називали духівництво та вірних Російської православної церкви та особисто патріарха Тихона, що після 1917 р. не визнав радянської влади. Хоча тихонівське духівництво зазнавало переслідувань з боку влади, кількість його в Україні на середину 20-х рр. була близько 6 тисяч осіб [18]. Тож, два місяця потому, 29 червня, нова “пятидесятка” дійсно була обрана, чим церковна громада курязької церкви довела свою лояльність владі [19].

Однак запекла боротьба різних церковних течій, що точилася у той час по всій Україні і ареною якої був, очевидно, й Куряж на цьому не припинилася. Несподівано, у листопаді 1925 р. до відділу культів Харківського ОВК церковна рада Преображенської церкви звернулася з заявою (мовою оригіналу): “выходим из Канонического подчинения всеукраинскому священному сеноду и входим в таковое подчинение наместнику Патриаршего престола В Москве Митрополиту Петру Крутицкому и его Каноническому епископу Константину Сумскому.” [20] Таке рішення церковної ради було майже викликом владі, бо Крутицький (світське ім'я – Полянський Петро Федорович; роки життя 1863-1937) був митрополитом Російської православної церкви і ідейним спадкоємцем патріарха Тихона, що за передсмертним заповітом останнього у 1925 р. прийняв патріарші права. “Обновленці” на чолі з Введенським намагалися усунути Крутицького від влади. Невдовзі, лише через місяць після згаданої заяви, у грудні того ж таки 1925 р. його було заарештовано і вислано спочатку до Суздаля, потім до ненецького зимів'я Хе. 1937 р., вже тяжко хворого Крутицького було розстріляно [21]. З огляду на все сказане можна припустити, що відмовляючи горьківській колонії на користь церковної громади, органи НКВС таким чином очевидно розраховували на політичну лояльність останньої.

Щодо наведеної заяви горьківської колонії, то уважно вдивляючись у її текст, можна зробити деякі зауваження. Фраза в документі, що “двом-

трьом десяткам старих баб обов'язково треба молитись як раз у цій церкві, а не в іншій”, на нашу думку, є не що інше, як полемічний прийом. Про кількість парафіян Преображенської церкви певною мірою можна судити з її прибутків, сума яких лише за січень, лютий і березень 1927 р. сягнула 439 карб. [22] Крім того, макаренківській проект заміни Преображенської церкви каплицею був неприйнятний для церковної ради ще й тому, що вона добре розуміла технічну неможливість розмістити там все церковне начиння. Ось далеко не повний перелік його на той час: 3 іконостаси (один з 15 і два з 9 іконами), 3 алтарі з 30 іконами, облачень священників – 55, облачень архієрейських – 18, підрясників – 37, дияконських стіхарей – 63, жертвників – 3, аналоїв – 9, покривал для аналоїв – 10, столів – 4, ломпад – 8, короєв – 4 тощо [23].

Крім горьківської колонії релігійні споруди, як правило, знаходились на території тих інтернатних установ, базою для яких послужили монастирські подвір'я. Так, саме у цей час (грудень 1926 р.), з заявою про дозвіл перебудувати приміщення колишньої церкви під майстерні вийшло Богодухівське дитмістечко. Як бачимо, перед богодухівським колективом стояли дещо інші завдання щодо відносин з церковною спадщиною [24].

Відомо також, що саме із суперечки з релігійною громадою почалася славна історія другого найвідомішого інтернатного закладу Харківщини – Охтирського дитячого містечка. Його керівник, М.Л. Довгополюк, однак, вчиняв більш рішуче. До честі А.С. Макаренка треба зауважити, що він у своїй боротьбі діяв виключно адміністративними заходами, а не вдирався у храм під час богослужіння, на погрожував зброєю священникам, не скидував хрест із куполу собору, як це робив Довгополюк [25].

Зрештою Курязький собор був закритий всього лише трохи більше ніж через рік після звільнення А.С. Макаренка з колонії – на жовтневі свята 1929 р., потім тривалий час він стояв порожнім або зайнятим якимсь господарським реманентом. І лише наприкінці 1930 р. був складений план і кошторис на перебудову собору під колонійський клуб (70-75 тис. крб.) [26].

Наведені матеріали передусім дають додаткові відомості до дискусійних тем сучасного макаренкознавства: “Макаренко і релігія” та “Макаренко і церква”. Але крім того вони представляють нам надзвичайно цікаве явище нашого недавнього минулого – протистояння двох безперечно гуманістичних начал: релігійного порятунку людської душі і фізичного порятунку знедоленого та приреченого дитинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К., 2001. – С. 387 (посилання як на: Довідник...)
2. Див.: Там само; Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 893. – Арк. 146; Спр. 1007. – Арк. 5.
3. Макаренко А.С. Педагогічна поема. – К., 1969. – С. 517-518.

4. Там само, С. 535.
5. Ты научила меня плакать... (переписка А.С. Макаренко с женой. 1927-1939): В 2 т. / Сост. и коммент. Г. Хиллига и С. Невской. Введение Г. Хиллига. – Т. 1. – М., 1994. – С. 41-42.
6. Центральный державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 1823. – Арк. 42 і зв.
7. Переписка А.С. Макаренко с М. Горьким. Академическое издание / Под ред. Г. Хиллига, при участии С.С. Невской. – Marburg, 1990. – С. 32.
8. ДАХО. – Ф. Р-917. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 265-268.
9. Там само. – Арк. 23-25.
10. Там само. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 893. – Арк. 37-37 зв.
11. Там само. – Арк. 34.
12. Там само. – Арк. 35.
13. Там само. – Арк. 36.
14. Там само. – Арк. 33.
15. Там само. – Ф. Р-408. – Оп. 4. – Спр. 171. – Арк. 13-15 із зв.
16. Там само. – Ф. Р-917. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 22-22 зв.
17. Там само. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 893. – Арк. 116.
18. Довідник..., С. 860.
19. ДАХО. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 893. – Арк. 111.
20. Там само. – Арк. 75.
21. Сергеев А.Г. Светские и духовные властители Европы за 2000 лет. – М., 2003. – С. 742.
22. ДАХО. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 893. – Арк. 176.
23. Там само. – Арк. 146.
24. Там само. – Оп. 3. – Спр. 1032. – Арк. 149.
25. Див.: Hillig G. Verblate Gesichter, vergessene Menschen: 28 Porträts von "Freunden" und "Feinden" A.S. Makarenkos. – Bremen: Ed. Temmen, 1999. – S. 163-164.
26. ДАХО. – Ф. Р-858. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 192.

УДК 371.4 (081): 82 „1/7” 08
СПЕЦИАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ
ЛЕКСИКА В ЛИТЕРАТУРНЫХ
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.С. МАКАРЕНКО
(НА МАТЕРИАЛЕ «ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ
ПОЭМЫ»)

Л.Л. Безобразова
(Полтава)

У статті аналізується використання спеціальної педагогічної термінології для позначення наукових понять, для створення речових характеристик, з метою пародіювання тощо; даються рекомендації з формування термінологічної культури майбутніх педагогів.